

✠ ЄПИСКОП ВІКТОР БЕДЬ: СВЯТИЙ ПРАВЕДНИЙ ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ — ОСТАННІЙ КОШОВИЙ ОТАМАН ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ, ЯКОГО НЕ ЗЛАМАЛА РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

До 250-річчя прибуття Петра Калнишевського на Соловки та початку його соловецького ув'язнення

*«Де Дух Господній, там свобода»
(2 Кор. 3:17)*

РОЗГРОМ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ ЯК АКТ ІМПЕРСЬКОЇ ЗРАДИ

У червні 1775 року Російська імперія здійснила один із найпідступніших актів у своїй багатовіковій політиці поневолення України — військовий розгром і остаточну ліквідацію Запорозької Січі.

Підступність полягала не лише в самому застосуванні величезної військової сили проти козацької спільноти. Особливий цинізм дій російської імператриці Катерини II полягав у тому, що підступного удару по Запорозькій Січі було завдано відразу після завершення російсько-турецької війни 1768–1774 років, у якій запорозькі козаки відіграли винятково важливу роль, зробивши вагомий внесок у воєнну перемогу Російської імперії над Османською імперією та зміцнення її військово-політичних позицій у Північному Причорномор'ї.

Козаки проливали кров у походах проти Османської імперії, брали участь у бойових операціях біля Очакова, Кінбурна, Хаджибея та в Криму, здійснювали розвідку, забезпечували переправи й охороняли південні рубежі. Самого Петра Калнишевського російська імператриця ще недавно нагородила золотою медаллю з діамантами за хоробрість і військову службу.

Проте Російська імперія цінувала українських козаків лише доти, доки потребувала їхньої звитяги.

Щойно війна завершилася, а позиції імперії у Причорномор'ї зміцнилися, Запорозька Січ із її козацьким самоврядуванням, власною територією, військом, господарством і традицією вільного вибору влади стала непотрібною та небезпечною для російського абсолютизму. Вона залишалася живим доказом того, що українці здатні самотійно організовувати своє політичне, військове, господарське і духовне життя.

Рішення про ліквідацію Січі було ухвалене при імператорському дворі та підготовлене в цілковитій таємниці. Для проведення операції використали частини російської армії, які поверталися з війни проти Османської імперії. Серед місцевого населення навмисно поширювали чутки, нібито війська лише переходять через запорозькі землі для несення прикордонної служби.

Насправді близько 45 тисяч російських військовослужбовців під командуванням генерал-поручика Петра Текелія рушили на Запорожжя. Основні сили Війська Запорозького Низового на той час перебували поза Січчю — на промислах, у паланках і поселеннях. Отже, момент для нападу був обраний свідомо: Січ мала бути захоплена зненацька, без можливості належно організувати оборону.

15 червня 1775 року російські війська завершили оточення Нової, або Підпільненської, Січі. Передові підрозділи захопили січове передмістя й артилерію, заблокували гавань і козацький флот, перекрили шляхи та переправи. Лише після фактичного встановлення військового контролю російський командувач висунув кошовому отаманові вимогу прибути до його табору.

На Січі терміново зібралася військова рада.

Значна частина козаків вимагала чинити збройний опір. Запорожці були готові боронити свою святиню, військову честь і козацьку свободу навіть за очевидної чисельної переваги російського війська.

Перед Петром Калнишевським постало трагічне рішення.

Він міг закликати козаків до бою, який увійшов би в історію як остання героїчна оборона Січі. Але досвідчений воїн і керманич розумів, що в конкретних обставинах це вже не буде повноцінна оборонна операція. Російські війська завчасно захопили артилерію, заблокували гавань, оточили укріплення

й перекрили можливі шляхи відступу. Бій міг завершитися масовою загибеллю козаків і мирних мешканців, не змінивши остаточного результату.

Кошовий отаман узяв на себе надзвичайно важкий моральний тягар і переконав запорожців не вступати в безнадійний бій.

Це рішення не було виявом боягузтва, добровільним зреченням української свободи чи визнанням правоти Російської імперії. Петро Калнишевський був воїном, який неодноразово доводив свою мужність у походах. Проте справжній керманич відповідає не лише за власну славу, а й за життя людей, довірених його проводові.

Він не хотів здобувати посмертну славу ціною безглузлого винищення своїх побратимів.

Калнишевський урятував життя багатьох козаків, але його мирне рішення не врятувало самої Січі й не зупинило імперської розправи.

Російські війська роззброїли січову залогу, конфіскували військову скарбницю, козацькі клейноди, артилерію, зброю, боєприпаси й архів. Було захоплено паланкові центри та стратегічні пункти Запорозжя. Січові укріплення й будівлі зруйнували, а запорозькі землі почали розподіляти між російськими вельможами та імперськими адміністративними структурами.

У серпні 1775 року Катерина II видала маніфест, яким не лише офіційно проголосила ліквідацію Запорозької Січі, а й намагалася викоринити саму назву запорозького козацтва.

Так імперія прагнула знищити не тільки військово-політичний центр, а й історичне ім'я, пам'ять та окрему українську козацьку ідентичність.

Колишні військові заслуги запорожців було миттєво забуто. Учора їх називали хоробрими воїнами й нагороджували імператорськими відзнаками, а сьогодні звинувачували в непокорі, зухвальстві та прагненні до самостійного управління.

У цьому й виявилася сутність імперської «вдячності»: спочатку використати силу українського народу для досягнення власної мети, а потім знищити його вільні інституції та привласнити його землі.

РОЗПРАВА НАД ОСТАННІМ КОШОВИМ ОТАМАНОМ

Знищивши Січ, імперська влада взялася за її керівників.

Петро Калнишевський разом із військовим суддею Павлом Головатим і військовим писарем Іваном Глобою був заарештований. Належного відкритого судового розгляду, під час якого кошовий отаман міг би захистити себе та спростувати висунуті звинувачення, не відбулося.

Це була не правова відповідальність, а політична розправа.

Російська влада не могла пробачити Петру Калнишевському того, що він захищав територіальні права Війська Запорозького Низового, виступав проти захоплення козацьких земель, сприяв заселенню українцями південних просторів і зміцнював козацьке самоврядування.

Близько року останнього кошового утримували під вартою в Москві. Фаворит Катерини II та один із головних організаторів ліквідації Січі Григорій Потьомкін переконав імператрицю приректи Калнишевського на довічне ув'язнення у Соловецькому монастирі.

Його мали утримувати в суворій ізоляції, позбавивши листування, контактів із зовнішнім світом і можливості повідомити Україні про свою долю.

Навіть етапування відбувалося таємно. У частині супровідних документів ім'я Петра Калнишевського не зазначалося — його називали лише «в'язнем». Імперія прагнула не просто ув'язнити українського керманича, а зробити так, щоб він безслідно зник.

Після складної дороги через Москву й Архангельськ судно з полоненим кошовим вирушило Білим морем до Соловецьких островів. Воно потрапило у шторм, зазнало пошкоджень і двічі сідало на міліну.

29 липня 1776 року корабель нарешті пристав до монастирського причалу.

Так розпочалося майже чвертьстолітнє соловецьке ув'язнення останнього кошового отамана Запорозької Січі. Саме 29 липня 2026 року минає 250 років від цієї трагічної події.

КОШОВИЙ ОТАМАН, ДЕРЖАВНИК І БУДІВНИЧИЙ

Святий праведний Петро Калнишевський **(1690/1691–1803)** — останній кошовий отаман Війська Запорозького Низового **(1762; 1765–1775)**.

Найвірогіднішим місцем його народження вважається село Пустовійтівка Лубенського полку — нині Роменського району Сумської області. Перші достовірні документальні згадки про нього належать до 1750-х років, коли він уже був досвідченим представником запорозької старшини.

Він пройшов важливі шаблі козацької служби: був похідним полковником, військовим осавулом і військовим суддею. Калнишевський володів військовим досвідом, дипломатичними здібностями й розумінням державних інтересів Запорожжя.

Уперше його обрали кошовим отаманом 1762 року, але невдовзі після зустрічі з Катериною II усунули з посади. Імператрицю не влаштовував керманич, який відстоював права Запорожжя і не бажав беззастережно підкорятися імперським чиновникам.

У січні 1765 року запорозька старшина всупереч волі російської влади знову обрала Петра Калнишевського кошовим отаманом. Після цього козаки протягом десяти років поспіль підтверджували свою довіру до нього.

Для Запорозької Січі, де старшина обиралася і могла бути усунута військовою радою, таке тривале перебування на посаді було винятковим. Воно засвідчувало великий авторитет Калнишевського серед козацького товариства.

За його кошівства Запорожжя було не лише військовим осередком.

Петро Калнишевський сприяв заселенню козацьких земель, заснуванню нових поселень, розвитку землеробства, скотарства, ремесел і торгівлі. Він підтримував розбудову паланкового устрою й прагнув закріпити українську присутність на південних землях.

На Запорожжі знаходили прихисток люди, які втікали від кріпосної залежності, утисків поміщиків та імперської адміністрації. Тут вони могли оселитися, працювати й долучитися до життя вільної козацької спільноти.

Саме це особливо непокоїло російських можновладців.

Імперія прагнула роздати родючі українські землі своїм вельможам і запровадити там кріпосницький лад. Натомість Петро Калнишевський розвивав на цих просторах українські поселення, козацьке господарство та місцеве самоврядування.

Він перетворював степ не на колоніальну імперську провінцію, а на продовження вільної України.

Тому боротьба довкола Запорожжя була не лише суперечкою за землю. Це було зіткнення двох принципово різних моделей суспільного устрою: козацької виборності й імперського самодержавства, особистої свободи й кріпосної залежності, українського самоврядування й російської централізованої диктатури.

ВІРА, ЯКА ВИЯВЛЯЛАСЯ У СЛУЖІННІ ЛЮДЯМ

Особливе місце в житті Петра Калнишевського посідала православна віра.

Він був освіченою для своєї доби людиною, любив книги й особливо шанував Святе Письмо. Серед найдорожчих для нього речей було багато оздоблене Євангеліє, на прикрашення якого золотом, сріблом і коштовним камінням він витратив значні кошти.

Проте його християнство не обмежувалося особистою молитвою чи зовнішньою побожністю.

Калнишевський власним коштом споруджував і відновлював православні храми на Роменщині, Київщині та Запорожжі, підтримував монастирі, передавав церквам богослужбові книги, начиння і пожертви. З його допомогою

відновлювалися церква Покрови Пресвятої Богородиці в Ромнах, храм святих апостолів Петра і Павла в Києво-Межигірському монастирі та інші святині.

При храмах на землях Війська Запорозького діяли школи, а також шпиталі й притулки для старих, хворих і немічних.

Для Калнишевського віра була не лише зверненням людини до Бога, а й відповідальністю перед ближніми.

Він розумів, що храм не повинен бути відокремлений від народного життя. Біля храму мають розвиватися освіта, милосердя, опіка над знедоленими та духовна єдність громади.

У його служінні поєднувалися воїн, державник, господарник, меценат і християнин.

Влада для нього була не тільки правом віддавати накази. Вона була обов'язком відповідати перед Богом за народ, землю та кожне людське життя.

СОЛОВКИ: ТІЛО В КАЙДАНАХ, АЛЕ ДУХ НА СВОБОДІ

Соловецький монастир був православною святинею, однак Російська імперія використовувала його також як віддалену в'язницю для політичних і церковних противників.

Петро Калнишевський перебував під особливим наглядом і в суворій ізоляції. Йому забороняли листуватися, вільно спілкуватися зі сторонніми людьми та підтримувати зв'язок з Україною.

Перші шістнадцять років ув'язнення він, за висновками дослідників соловецьких архівів, провів у камері Білої, або Головленкової, вежі. Пізніше його перевели до іншого приміщення.

Зберігся документ, у якому Петро Калнишевський повідомляв монастирській владі, що дах його камери протікає, а через постійну вологість псується одяг. Він просив дозволити власним коштом найняти майстрів для ремонту.

Ця начебто побутова деталь розкриває справжню, а не легендарну трагедію його становища.

Святість не означає, що людина не відчуває холоду, самотності, приниження чи фізичного болю. Святий — не безтілесний герой переказу. Це жива людина, яка переживає страждання, але не дозволяє стражданням знищити в собі віру, людяність і гідність.

Російська імперія позбавила Петра Калнишевського посади, майна, батьківщини, спілкування з побратимами й можливості впливати на життя свого народу.

Але вона не змогла змусити його зректися Бога.

Не змогла перетворити його на духовного раба.

Не змогла позбавити його усвідомлення того, ким він був і якому народові належав.

Справжня перемога Калнишевського полягала не лише в тому, що він фізично витримав багаторічне ув'язнення. Його духовна перемога полягала в тому, що він не став подібним до своїх поневолювачів.

Імперія відповідала на свободу насильством — він відповів терпінням.

Імперія прагнула стерти його ім'я — він зберіг вірність своєму народові.

Імперія намагалася наповнити його серце ненавистю — він залишився людиною віри.

Імперія замкнула його тіло — але не змогла ув'язнити його душу.

ЗАПІЗНІЛА СВОБОДА

2 квітня 1801 року новий російський імператор Олександр I оголосив загальну амністію, за якою Петро Калнишевський був звільнений від подальшого ув'язнення та отримав право самостійно обрати місце проживання.

На той час, за традиційним датуванням, останньому кошовому отаманові йшов уже 111-й рік життя. Після майже двадцяти п'яти років ув'язнення, тривалої ізоляції та тяжких умов утримання він формально знову став вільною людиною.

Формально він знову став вільною людиною.

Проте свобода була повернута йому тоді, коли він уже перебував у надзвичайно похилому віці, мав підірване здоров'я і майже не мав можливості повернутися до попереднього життя.

Україна, яку він залишив, була вже іншою. Запорозької Січі не існувало. Козацькі землі були поділені, їхнє населення підпорядковане імперській адміністрації, а його побратими — розсіяні, заслані або померлі.

Тож Петро Калнишевський звернувся з проханням дозволити йому залишитися при Соловецькому монастирі й там спокійно завершити земне життя.

Це не було схваленням несправедливого вироку. Після чверті століття ізоляції старий отаман просто вже не мав фізичних сил і реальних умов, щоб розпочати нове життя далеко від місця свого ув'язнення.

Російський імператор міг відчинити двері камери.

Але він не міг повернути в'язневі відібрані роки.

Не міг відродити Запорозьку Січ.

Не міг повернути Україні захоплені клейноди, архіви, землі й знищене самоврядування.

Не міг скасувати вчиненого імперського злочину.

12 листопада — 31 жовтня за старим стилем — 1803 року святий праведний Петро Калнишевський відійшов у вічність на 113-му році життя, проживши близько 112 років. Його поховали на території Соловецького монастиря, далеко від рідної української землі.

Імперська влада вважала, що історія останнього кошового отамана завершилася на далекому острові Білого моря.

Але вона лише починалася.

ВІД В'ЯЗНЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ — ДО СВЯТОГО УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

11 липня 2008 року Помісний Собор Української Православної Церкви Київського патріархату після дослідження життя, служіння і багатолітніх страждань Петра Калнишевського приєднав його до лику святих для загальноцерковного шанування.

Він був прославлений як святий праведний Петро Багатостраждальний (Калнишевський).

Собор постановив внести його ім'я до православного церковного календаря, вважати його останки святими мощами, написати ікону, скласти богослужіння та благословити спорудження храмів на його честь.

Нині святого праведного Петра Калнишевського вшановує Православна Церква України. На його честь освячуються храми й монастирі, звершуються богослужіння, а його ім'я посідає належне місце серед святих землі Української.

Церковне прославлення не означає проголошення безпомилковим кожного політичного, військового чи господарського рішення історичної особи.

Церква не канонізує посади, звання або земну славу.

Вона прославляє дію Божої благодаті в житті людини — її віру, милосердя, любов до ближніх, служіння народові, терпіння у випробуваннях і здатність не втратити людської гідності перед обличчям несправедливості.

Петро Калнишевський мав владу, військову славу, авторитет і матеріальні статки. Наприкінці життя його позбавили всього цього.

Але саме тоді, коли земна влада вважала його остаточно переможеним, розпочалася його найбільша духовна перемога.

Він утратив кошову булаву, але не втратив віри.

Утратив свободу пересування, але зберіг свободу духу.

Був позбавлений голосу в політичному житті, але промовив до наступних поколінь усім своїм багатостраждальним життям.

Його поневолювачі прагнули зробити його безіменним в'язнем, а він повернувся до України як праведник і святий.

РІШЕННЯ КАЛНИШЕВСЬКОГО І ХРИСТИЯНСЬКЕ РОЗУМІННЯ ЗАХИСТУ

Рішення Петра Калнишевського не вступати у приречений бій під час оточення Січі не можна виривати з конкретних історичних обставин і перетворювати на універсальний заклик до покори агресорові.

Петро Калнишевський не проголошував, що народ ніколи не має права захищатися.

Він сам був досвідченим воїном і полководцем.

У червні 1775 року він ухвалював рішення в умовах, коли Січ уже була оточена, її артилерію захопили, гавань заблокували, основні козацькі сили перебували далеко, а російське військо мало абсолютну чисельну перевагу.

Він відмовився не від права на свободу, а від безнадійного бою, який у тих конкретних обставинах призвів би лише до масової загибелі людей.

Зовсім іншими є обставини, у яких перебуває Україна під час російсько-української війни 2014–2026 років.

Сучасна Україна є незалежною державою. Вона має власні Збройні Сили, міжнародно визнані кордони та невід’ємне право захищати життя свого народу, державний суверенітет і територіальну цілісність від зовнішньої агресії.

Християнське миротворення не означає капітуляції перед убивцею.

Мир не може бути іншим найменуванням рабства.

Смирнення не є згодою на злочин.

Прощення не скасовує відповідальності.

Любов до ворога не вимагає дозволити йому безкарно знищувати наших ближніх.

Захист беззахисної людини, родини, громади й держави від агресора є не запереченням любові, а виявом відповідальності за життя ближнього.

ВІД ЗНИЩЕННЯ СІЧІ — ДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Між подіями 1775–1776 років і російсько-українською війною 2014–2026 років лежить два з половиною століття.

Змінювалися назви російської держави, династії, політичні режими, прапори, гасла й офіційні ідеології.

Проте основа російської імперської політики щодо України виявилася надзвичайно сталою: заперечити окремішність українського народу, ліквідувати його самоврядні інституції, привласнити історію, знищити політичну суб’єктність і перетворити українську землю на керовану з Москви територію.

У XVIII столітті Російська імперія прагнула викорінити навіть назву запорозького козацтва.

У ХХІ столітті московський режим знову намагається заперечити саме право українців бути окремою нацією, мати власну державу, мову, культуру, історичну пам'ять і Помісну Автокефальну Православну Церкву.

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні 2025 року поклав на Російську Федерацію відповідальність за широкомасштабні й грубі порушення прав людини, пов'язані з війною проти України від 2014 року. Станом на літо 2026 року широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України триває.

Сучасні українські воїни-захисники боронять не абстрактні території.

Вони захищають право українських дітей народжуватися і зростати у вільній Україні.

Право нашого народу говорити українською мовою.

Право молитися у своїй Українській Церкві.

Право шанувати власних святих і героїв.

Право самостійно визначати державне майбутнє.

Право жити без московського наглядча, імперського указу, окупаційної адміністрації, примусової русифікації та заборони на власне історичне ім'я.

Українські воїни стоять між російським агресором і нашими містами, селами, храмами, школами, лікарнями, родинами та дітьми.

Їхній героїзм полягає не в прагненні смерті, а у свідомій готовності ризикувати власним життям заради захисту й порятунку інших — своїх ближніх.

Вони продовжують багатовікову традицію українського лицарства — від княжих дружин і запорозького козацтва до воїнів новітньої Української держави.

ПАМ'ЯТЬ ПРО ПОЛЕГЛИХ ГЕРОЇВ

З особливою молитвою і глибокою вдячністю схиляємо голови перед українськими героями, які віддали життя, захищаючи Україну від російської агресії.

Вони не є безіменною статистикою війни.

Кожен полеглий воїн мав ім'я, родину, батьків, дітей, друзів, мрії та покликання.

Кожен мав право жити.

Але в годину смертельної небезпеки вони стали на захист свого народу і прийняли на себе удар, спрямований проти всієї України.

Їхній подвиг нагадує слова Спасителя:

«Немає більшої любові, як хто душу свою покладе за друзів своїх» (Ін. 15:13).

Наш обов'язок полягає не лише в тому, щоб молитовно вшановувати полеглих.

Ми повинні берегти правду про їхній подвиг, підтримувати родини загиблих, допомагати пораненим і ветеранам, домагатися визволення полонених, повернення викрадених українських дітей і встановлення долі зниклих безвісти.

Ми не маємо права дозволити, щоб політична кон'юнктура, суспільна втома чи байдужість знецінили жертвність українських воїнів.

Найгіднішим пам'ятником полеглим героям стане вільна, соборна, справедлива, правова, сильна і духовно відповідальна Українська держава.

ІМПЕРІЇ МИНАЮТЬ — ПРАВДА ЗАЛИШАЄТЬСЯ

Через 250 років після прибуття Петра Калнишевського на Соловки історія вже винесла свій вирок.

Запорозька Січ, яку Російська імперія прагнула стерти з політичної карти й народної пам'яті, стала невіддільним символом української державницької та військової традиції.

Кошовий отаман, якого намагалися перетворити на безіменного в'язня, став святим Української Церкви.

Імперія дала йому кайдани — Церква назвала його праведником.

Імперія позбавила його земної посади — Україна визнала його своїм державником.

Імперія намагалася викорінити ім'я запорозького козацтва — це ім'я стало символом української свободи.

Імперія вважала себе вічною — але зникла.

Петро Калнишевський залишився.

Його життя свідчить: зло може тимчасово перемогти силою, але воно не здатне стати правдою.

Може зруйнувати фортецю, але не завжди може знищити дух народу.

Може привласнити землю, але не здатне навечно стерти історичну пам'ять.

Може замкнути людину в камері, але не обов'язково спроможне поневолити її душу.

Сьогодні, коли Україна знову проходить через тяжкі випробування російсько-української війни, приклад святого праведного Петра Багатостраждального нагадує нам: свобода потребує не лише зброї, а й віри; не лише мужності, а й відповідальності; не лише перемоги над зовнішнім ворогом, а й подолання страху, зневіри, байдужості та внутрішнього рабства.

Нехай за молитвами святого праведного Петра Калнишевського Господь зміцнить українських воїнів-захисників, зцілить поранених, визволить полонених, поверне викрадених дітей, утішить родини полеглих героїв і дарує Українській державі перемогу над російським агресором.

Нехай Господь упокоїть душі всіх українських героїв, які віддали життя за свободу і незалежність України.

І нехай український народ, пройшовши через нинішні випробування, утвердить свою державну незалежність, національну і духовну єдність та здобуде справедливий, безпечний і Богом благословенний мир.

Святий праведний Петре Багатостраждальний, моли Бога за Україну!

**✙ Віктор Бедь,
єпископ Мукачівський і Карпатський,
керуючий Мукачівсько-Карпатською єпархією
Православної Церкви України**

м. Ужгород

29 липня 2026 року